

Ibrica Dizdar

„O LJEPOTI I OSOBENOSTI ZEMLJE“ - BOSANSKOHERCEGOVAČKA TEMATIKA U DJELIMA ROBERTA MICHELA

Sažetak: Cilj rada je predstavljanje Michelovih djela koja tematiziraju „južnoslavenski/ bosanski“ prostor, koji će u nastavku ovog rada biti pobliže obrađen. Pored vremenskog datiranja djela koja su obrađena, bit će prikazan i hronološki pregled Michelovog književnog stvaralaštva s fokusom na bosansku materiju. Ova Michelova djela bave se zemljom Bosnom i Hercegovinom, njenim stanovništvom i kulturnim odlikama te višestoljenom tradicijom. Uz navedeno, bit će ukazano i na razliku između ranih i kasnih piščevih djela, sa kraćim prikazom sadržaja istih, radi lakšeg pregleda i razumijevanja.

Ključne riječi: Robert Michel, Bosna i Hercegovina, njemački jezik, Mostar, Putovanja po carskim zemljama, Polumjesec nad Neretvom

1. Uvod

Vremenski period u kojem tadašnji austrougarski oficir Robert Michel stupa na bosansko-hercegovačko tlo nije samo razdoblje četrdesetogodišnje uprave Austro-Ugarske monarhije nad Bosnom i Hercegovinom, već i *doba okrutnog vojnog i okupacijskog života, jer u to vrijeme iz centralne Evrope u zemlju ne dolaze samo oni željni dobiti, kolonijalisti, profiteri*¹ – ne, to je bilo i vrijeme kada su ove krajeve pohodili mnogi entuzijasti i umjetnici. Ovoj

1 Concetti, Riccardo: Von Feen und Schatzgräbern: O filmskim pokušajima Roberta Michela. U: *Stifter-Jahrbuch* 22, 2008, str. 153-172, ovdje str. 153.

drugoj skupini pripada zasigurno pisac i zaljubljenik u Bosnu - Robert Michel². Svoju recepciju o novoj zemlji, životu u njoj kao i kulturi, književnik je izrazio sljedećim rečenicama:

*Kada sam prije mnogo godina kao mladi poručnik iz Beča prebačen u Mostar, već sam prilikom prvog putovanja kroz Bosnu bio snažno dirnut ljepotom i osobenošću zemlje. U Mostaru mi je svaka šetnja kroz uske sokake kamenog grada, sama rijeka Neretva, kao i svaka patrola po kamenitim predjelima sa mojim Bošnjacima poklanjala iznova svaki put nove, neizbrisive utiske.*³

Upravo je riječ o temama i pričama koje će zaokupljati Michela od njegovog prvog susreta sa Bosnom i Hercegovinom. Te teme i priče su dotakle njegovo literarno biće toliko da će im on u svom daljnjem književnom stvaralaštvu pokloniti možda i najviše pažnje.

Michelova djela krunisana književnim nagradama „Klajstova nagrada“ 1912. godine za djelo *Kuće uz džamiju*, (kao i nagrada *Adalbert Stifter-Preis* dodijeljena piscu 1927. godine za jedno drugo djelo⁴) upravo govore koliko je on bio cijenjen kao pisac.

Ako pokušamo podijeliti književno stvaralaštvo Roberta Michela na neki način, onda bismo dobili dvojni podjelu, i to na njegova južnoslavenska (bosanskohercegovačka) i sjevernoslavenska djela.

Rad ima za cilj predstavljanje Michelovih djela koja tematiziraju „južnoslavenski/ bosanski“⁵ (u daljem dijelu teksta *bosanski*) prostor, koji će u nastavku ovog rada biti pobliže obrađen. Pored vremenskog datiranja djela koja su obrađena, bit će prikazan i hronološki pregled Michelovog književnog stvaralaštva s fokusom na bosansku materiju. Ova Michelova djela bave se zemljom Bosnom i Hercegovinom, njenim stanovništvom i kulturnim odlikama te višestoljenom tradicijom. Uz navedeno, bit će ukazano i na razliku između ranih i kasnih piščevih djela sa kraćim skicastim prikazom tih djela s ciljem lakšeg pregleda i razumijevanja.

2 *Isto*, str. 153.

3 Michel, Robert: *Moj prvi film*. U: *Neue Freie Presse*, 2. 5. 1920, str 1-3, ovdje str. 1.

4 Pogovor Joze Džambe o djelu *Polumjesec nad Neretvom*, Mostar 2013, nudi opsežne autobiografske podatke o piscu Robertu Michelu, str. 431-465.

5 Odnosi se na geografski prostor Bosne i Hercegovine, odnosno piščeva djela sa bosanskom tematikom.

2. Vremenski preduslovi

Nakon što je zbog vojničke službe napustio grad Beč⁶ (u jesen 1898), a taj odlazak, koji mu, prema njegovim riječima, baš i nije toliko bio jednostavan, Robert Michel stiže u Bosnu. O tome je zapisao

*[...] ova promjena garnizona (me je) dovela u onu zemlju, koja će postati moja druga domovina, i koja će sve moje buduće pisanje odrediti u tolikoj mjeri... .Već prilikom prelaska granice kod Slavenskog Broda, ta neobičnost južnoslavensko-orijentalnog svijeta mi se dojmila u toj mjeri, da je moja zainteresiranost tim više rasla, što smo više ulazili u unutrašnjost zemlje, gdje je krajolik bivao sve ljepši i gdje su ljudi postajali sve više u harmoniji sa krajolikom. [...]*⁷

Da bi sebi mogli predočiti taj veoma prisan odnos Roberta Michela prema „bosanskom doživljaju“, od koristi može poslužiti hronološki prikaz njegovog vremenskog susreta sa ovom neobičnom zemljom.

Njegova prekomanda u Bosansku pješadijsku regimentu br. 4 u Beču (1895), prilikom koje je došao u kontakt sa sinovima Bosne i Hercegovine na tlu carskog grada, čiju će domovinu i ne sluteći uskoro i upoznati, doima se poput neke sudbonosne pripreme. A interes koji im je spontano posvetio, i strastvenu predanost sa kojom će on kasnije saosjećati sa životnim navikama ovog naroda, postat će razumljivijim. Iako je Michel privučen orijentalnim koloritom zemlje, posvećujući pažnju kako Hercegovini tako i Bosni, ipak sve više i više do izražaja dolazi hercegovački kraj i grad Mostar. Ovdje je boravio u garnizonu, dok je u sjeverne dijelove zemlje poblize upoznao samo kroz povremene izlete. Osim toga, kršoviti krajolik hercegovački, koji prema Michelovom mišljenju, nadmašuje umiljatu Bosnu svojom specifičnošću, na književnika ostavlja dugotrajniji utisak.

Prvi, a ujedno i najduži, boravak Roberta Michela u Bosni i Hercegovini (1898-1900) potrajao je dvije godine. U ovom razdoblju je pisac prikupljao uglavnom puninu onih utisaka koji i dan-danas nisu izgubili ništa od svoje jasnoće. Drugi boravak (1907) potrajao je samo nekoliko mjeseci, dok je treći

6 Volke,Werner: *Auf der Südostbastion unseres Reiches*. U: *Hofmannsthal Blätter* 15. Frankfurt/M. 1976, str. 128-139.

7 Michel, Robert: *Aus eigener Werkstatt*. U: *Stifter Jahrbuch* 29, 2015., str. 81-109, ovdje str. 90/91.

put u Bosni i Hercegovina boravio tokom činovničkog izleta (1910) koji je predstavljao ispraćaj jedne generacije pitomaca iz Graca (Graz). U kasnijem razdoblju je ponekad bilo još nekih kraćih putovanja u Bosnu i Hercegovinu, koja je tada književnik poduzimao na vlastitu inicijativu. Takva putovanja su, naprimjer, studijska posjeta zajedno sa Švicarcem slikarom Maxom Buchererom (1911), te ekspedicija povezana sa Michelovim različitim filmskim pothvatima, prilikom kojih je on bivao angažovan kao poznavalac Bosne i njenih prilika.

Ako se u obzir uzmu koje su to bile bitne okolnosti tokom kojih je Michel prikupljao utiske o bosanskom svijetu, onda posebnu važnost zauzima, prije svega, vremenska odrednica u kojoj je došlo do ovog susreta. Robert Michel, kao devetnaestogodišnji časnik, dolazi u bečku oblast koja je značajno pogodovala plodnim poticajem i prvim uspjesima na polju njegovog književnog stvaralaštva.

Ovdje je on prvi put dobio potvrdu svog talenta, što je mladu osobu poput njega moralo dovesti u stanje iznimne spremnosti doživljaja, tako da je on puninu novih doživljaja, koju mu je nudilo okruženje garnizona, osjećao budnim čulima.

Međutim, najprije je morao savladati iznenadno i nasilno odvajanje od duhovnog skrbništva carskog grada.

S obzirom na njegovo biće, sklonost za neobično u najrazličitijim oblicima, kao i zbog fanatizma jednog istraživača, on se preobratio u istančanog posmatrača svih događaja koji su jednom strancu bili očiti i začudni u isto vrijeme. Michela je posebno privlačilo neobično nagomilavanje bosanskog bića sa islamskim elementima, te nije klonuo u svojim nastojanjima da očima pisca promatra ove ljude i njihove nastambe. Uz to, važno je naglasiti i da se zbog krvnog naslijeđa njegove majke on i mogao uživiti tako duboko u svijet osjećanja svega onog što je bilo slavensko. Jer, preko češkog jezika je imao neposredniju komunikaciju sa domicilnim stanovništvom, čime mu je, kao nikome drugom od stranaca, omogućen uvid u mentalitet ljudi u ovoj zemlji, posebno iz hercegovačkog kraja. Doživljaj je bio toliko snažan da, iako je s nestrpljenjem iščekivao nastavak uspješnog službovanja u Beču, poput nekoga ko je u stanju opijenosti, nije mogao od svih tih silnih utisaka da izdvoji neku građu kako bi je obradio. O tome je književnik zabilježio slijedeće:

[...] Počelo me je tištiti, da i pored toga što duže od godinu dana živim u ovoj začudnoj zemlji, i koju sam zavolio kao novu

domovinu, nisam bio sposoban, da načinim nešto od svoga života. Stid me bilo zbog te nesposobnosti, pa se htjedoh iskušati. Uzeh nov list papira i s olovkom u ruci, stadoh promišljati. Usljed silnog napora, predočih sebi jednog hercegovačkog seljaka, kao da taj upravo šeće napolju, ispred oficirske barake u Južnom logoru, [...]. Na toj noveli „S Podveležja“ radio sam čitav mjesec januar. [...]⁸ [...] Tek u Innsbrucku i u češkoj šumi, daleko od voljene Hercegovine, uspio sam da ispišem one stranice, na kojima sam, vjerujem, nekako najsigurnije obuhvatio biće ovog kraja. Tako je nastao čitav niz novela iz Mostara i njegovog okruženja, koje su zatim 1907. godine u izdanju S. Fischera iz Berlina objavljene kao prva moja knjiga. [...]⁹

Tek kada je napustio voljenu Hercegovinu, pošlo mu je za rukom da ispiše one stranice na kojima je objedinio cjelokupno biće ovog podneblja. Mada se u kasnijem periodu posvećivao drugim književnim radovima, i dalje je kroz sve nadolazeće decenije pisao nove pripovijetke, drame i prikaze krajolika iz Bosne i Hercegovine.

Pa ni tokom rata nije zaboravio na svoju cjeloživotnu zadaću, tako da je u legendi *Hercegovac i lisica* ovjekovječio svog junaka, hercegovačkog vojnika Ibru. Michelovoj želji da u svojim nastojanjima primijeni i druge vrste umjetnosti s ciljem oslikavanja hercegovačke zbilje, imamo zahvaliti objavljivanje knjige *Mostar*, koja predstavlja prikaz glavnog grada u hercegovačkoj regiji te krajolika koji ga krasi. Također, studijsko putovanje koje je 1911. poduzeo zajedno sa slikarom Švicarcem Maxom Buchererom bilo je podređeno ovom cilju.

Michel je bio svjestan (prilikom svojih filmskih pothvata o kojima govore pripovijetke *Otmica Ajkune* i *Kopač blaga*) da će čarobna slika bosanskog, istočnjačkog svijeta, kojem je on lično pristupio sa mnogo pažnje i uvažavanja, lagano izbljediti. Možda odatle i taj njegov tihi žal, koji se može osjetiti u njegovim djelima posvećenih Bosni. U više navrata Michel ukazuje na znakove nadolazeće promjene:

[...] Zasigurno u Evropi nema niti jedne druge zemlje, u kojoj se Novo tako neposredno primaklo Starom, kako bi ga potisnulo, kao

8 Michel, Robert: Aus eigener Werkstatt. U: *Stifter Jahrbuch* 29, 2015, str. 81-109, ovdje str. 93.

9 *Isto*, str. 94.

što je to slučaj s Bosnom i Hercegovinom [...]. I nema dvojbe o tome, kakav će biti ishod te borbe. [...]¹⁰

3. Pregled Michelovih djela sa bosanskohercegovačkom tematikom

Kako bismo imali što bolji uvid u ona Michelova djela koja su od važnosti za ovaj rad, načinjena je hronološka lista¹¹ piščevih djela sa bosanskim temama:

1. *Osmanbegović* (1898)
2. *Tri svirača* (1899)
3. *S Podveleži* (1900)
4. *Dezserter* (1900)
5. *Žena u feredži* (1903)
6. *Natporučnik Neviny* (1903-1904)
7. *Hercegovački čobani* (1906)
8. *Merjema* (1908)
9. *Mostar* (1908)
10. *Putovanja po carskim zemljama* (1908-1910)
11. *Kuće uz džamiju* (1911-1912)
12. *Bijeli i crni beg* (1913)
13. *Mali kapetan* (1914)
14. *Hercegovac i lisica* (1918)
15. *Voljeni glas* (1924)
16. *Kopač blaga* (1925)
17. *Otmica Ajkune* (1928)
18. *Najteža kušnja* (1930)
19. *Markov put do mladenke* (1931)
20. *Oko sokolovo* (1936)
21. *Dan osvete* (1938)

¹⁰ Michel, Robert: *Fahrten in den Reichslanden*, Wien und Leipzig 1912, str. 173.

¹¹ Ovaj popis je lično dostavljen Johanni Örtner od strane Roberta Michela. Vidi Örtner Johanna: *Robert Michel, ein österreichischer Dichteroftizier. Leben und Werk*. Masch. Diss. Wien 1945. (Primjerak se može, između ostalog, vidjeti i u Deutsches Literaturarchiv u Beču.)

Michelova prva novela *Osmanbegović*, sa kojom se predstavio publici, bila je, zapravo, i prvo njegovo djelo sa bosanskom tematikom. Završetak ovog ciklusa predstavlja manuskript (jedna *Knjiga o Balkanu* koja nikad nije objavljena).¹²

Razlika između ranih i kasnih bosanskih djela Roberta Michela je sasvim prirodna podjela ako se kao polazište uzme vremenska odrednica. Vrijeme nastanka ranih djela je period od 1898-1907, dočim su ona kasnija djela nastala u periodu 1925-1938. Ranija djela književnik je napisao na razmeđu ličnog i umjetničkog razvoja, a ona kasnija je pisao čovjek koji se opet našao na drugoj prekretnici, i to onoj dirljivog uplovljavanja ka mirnijem životnom sutonu.

Naspram prvih ranih djela, a to je prvih sedam pripovijetki koje su objavljene pod naslovom *Žena u ferdži*, što je ujedno i prvo publikovano Michelovo djelo sa bosanskom tematikom, imamo šest kasnijih pripovijetki koje književnik nije objavljivao zasebno, već kao zbirku pripovijetki pod naslovom *Polumjesec nad Neretvom* (1947)

Od prvih sedam pripovijetki, tri su također objavljene i u *Feldausgabe der k.u.k. 10 Armee* 1917. godine. Drama *Merjema*, kao i kulturno-historijsko značajno djelo *Mostar* predstavljaju svako za sebe zasebnu cjelinu. U djelu *Putovanja po carskim zemljama* se, pored putopisnih zabilješki, nalaze i memoarski prikazi, te dvije skice *Pismo vojnika Mustajbegovića* i *Noćna patrola*. Roman *Kuće uz džamiju*, kao i komedija *Bijeli i crni beg* predstavljaju prelaz između ranih i kasnih djela.

Dvije pripovijetke *Mali kapetan* te *Hercegovac i lisica* čine književni rezime s tematikom o Bosni i ratu. Krajolik i tradicija ne stoje u središtu književnikova interesa, već čovjek-vojnici, no to nije tema ovog rada.

Kao i kod ostalih radova Roberta Michela, ali i kod radova sa bosanskohercegovačkom tematikom u godinama poslije Prvog svjetskog rata, nastupa jedna pauza. Djelo *Voljeni glas*, koje je zapravo predstavlja epiziranje komedije *Bijeli i crni beg* čini poveznicu ka kasnijim djelima. Objavljeno je pod nazivom *Polumjesec nad Neretvom*. U ovoj zbirci pripovijetki možemo naći i djela *Žena u ferdži* (izuzev *Natporučnik Neviny*), roman *Kuće uz džamiju* te *Voljeni glas* (doduše u skraćenoj verziji), kao i dvije pripovijetke *Mali kapetan* te *Hercegovac i lisica* (preuzeto iz djela *Bog i pješadinac*), što predstavlja sublimirana djela sa bosanskohercegovačkom tematikom.

12 Örtner Johanna: *Robert Michel, ein österreichischer Dichteroffizier. Leben und Werk*. Masch. Diss. Wien 1945, str. 37.

4. Skicasti prikaz sadržaja Michelovih djela sa bosansko-hercegovačkom tematikom

Pripovijetke iz ranijeg perioda objavljene u zbirci pripovijetki pod naslovom *Žena u feredži*, uglavnom karakterišu Michelovo sučeljavanje sa novim doživljajem, u ovom slučaju sa bosanskohercegovačkom tematikom. Prva pripovijetka *Osmanbegović* je nastala još u Beču pod dojmom kojeg su regrutovani bosanskohercegovački vojnici ostavili na Roberta Michela, a čija obuka je bila njemu povjerena.

Taj sudar dva različita svjetonazora, onog staroautrijskog oficira i bosanskih muhamedanskih vojnika (Bošnjaka), navela je Michela na ideju da kroz književno djelo jednog takvog običnog vojnika učini oponentom oficiru staroautrijske vojske. Koliko snažno se taj nagomilani tok misli razvijao, Michel priča:

[...] Početak novele sam napisao na klupi u gradskom parku. Sljedećeg dana sam se sa prijateljem odvezao u Hietzig (kvart u Beču), i nastavio sam pisati tokom vožnje u tramvaju. Onda sam sa prijateljem opet išao tramvajem prema Rodaunu (kvart u Beču), pa sam i tokom ove vožnji pisao. Da bi u Stelceru tokom ručka, novela „Osmanbegović“ bila gotova. Tako sam već imao ispisanu prvu priču o hercegovačkom čovjeku [...] još i prije nego sam lično upoznao taj kraj Bosne.¹³

Velikim dijelom predmet Michelovog književnog opusa sa bosanskohercegovačkom tematikom su oblici ili forme prikaza krajolika, ljudi i tradicije. Pored njihove fikcije, kao elementa materije književnog stvaralaštva, oblici pojavljivanja krajolika i ljudi javljaju se čak i samostalno na način da ih književnik u svojim djelima svjesno ističe s ciljem da književnim sadržajem ponudi vjerodostojan prikaz one kulture koja je čitalačkoj publici s njemačkog govornog područja značila *novo*, neistraženo područje. Tom stremljenju, između ostalog, možemo zahvaliti objavljivanje triju knjiga i to: *Mostar, Putovanja po carskim zemljama* te zbirke pripovijetki *Polumjesec nad Neretvom*. Posebno živopisno se kroz ova navedena djela prikazuju rijeke Neretve i Radobolja, pa Michel, opisujući njihov riječni tok poput burne i naizmjenične borbe rijeke sa barijerama krša, stvara metaforu s namjerom prikaza borbe krajolika i ovdašnjeg čovjeka.

¹³ Smolle, Dr. Leo: Robert Michel. U: Wiener Mitteilungen 31, 1919.

[...] U početku, ona je plahovita i žurna u stalnom nastojanju da izbjegne sve zamke krša sa žednim prijetećim otvorenim ždrijelima. U ovoj žurnoj potrazi za sigurnim koritom Neretva krivuda i mijenja pravac, a da se nije primakla bliže moru. Tek kod Konjica, osnažena s nekoliko pritoka, postaje znatno sigurnija. Dobrim dijelom toka brda je više ne stješnjavaju, pa se tempom gotovo mirne rijeke provlači ispod svodova lijepog starog kamenog mosta u Konjicu [...].¹⁴

Doživljaj Bosne je mjerodavno definiran dvjema pretpostavkama: ranim životnim vijekom pisca, te njegovim oficirskim pozivom u staroautrijskoj vojsci.

Kako od samog doživljaja, a tako i kasnijih novela, pisac odstupa od navedenih pretpostavki, pa je doživljaj Bosne njegovom duhovnom oku ostao tek kao blijeda slika iz sjećanja, i to ponajviše onakva kakav je utisak ova zemlja ostavila na njega prilikom prvog susreta. Pored toga, Michel se od samih početaka zalagao da zanemari ono *Novo*, što je i sam primijetio prilikom njegovog prvog susreta sa ovom zemljom, s nastojanjem da se traga za starom kulturom tamo gdje je još očuvana u punoj mjeri. To okretanje glave od znakova novog vremena, odvodi Michela, u njegovim kasnijim djelima iz perspektive sadašnjosti u prošlost, ali ne u onu historijsku, već u vrijeme bajki i legendi ove zemlje. Jedino se radnja prve dvije novele iz tog niza: *Kopač blaga* i *Otmica Ajkune* odvija u bliskoj prošlosti, mada se vremenska datiranost, ipak, pokazuje jedino kod prvospomenute. Izbijanje Drugog svjetskog rata, te njegovo okončanje, u navedenom djelu prikazuje svoju mračnu stranu nad sudbinom nesretnog kopača blaga Murata.

Michel se tih događaja dotiče tako pažljivo, kao što se odnosi prema tek zašivenoj rani. Pa tako o izbijanju Drugog svjetskog rata piše: ... *U Sarajevu je carski princ stradao zbog političkog komplota, malo poslije je izbio rat...*¹⁵ I u drugim djelima iz ovog niza uglavnom se vremenska odrednica zadržava na veoma kratkim konstatacijama, npr. u djelu *Najteža kušnja*, gdje stoji:

[...] *To je bilo doba, kada kroz Bosnu i Hercegovinu još nije išla pruga, kada nije bilo ceste kojom bi se vozilo. Sultan je u Stambolu bio daleko, pa su stvarni vladari bili begovi i paše. [...]*¹⁶

14 Michel, Robert: *Mostar* (1908), str. 10.

15 Michel, Robert: *Halbmond über der Narenta*, Wien 1947, str. 89/90

16 *Isto*, str. 50.

Na slične konstatacije nailazimo i u bajkovitoj pripovijetki *Oko sokolovo*, gdje stoji: *Sultan u Stambolu pozva svoje ratnike, sve, koji su bili njegove vjere, kako bi ih predvodio na ćafirske zemlje.*¹⁷

Pomoću vremenskih oznaka stvara se ambijent za radnju koja slijedi. U svim drugim pripovijetkama nedostaje vremenska odrednica, pa se sintagma „Bilo jednom“ može staviti ispred svake od njih. Ovakav način obrade odrednice „vrijeme“, karakteriše razliku između ranih i kasnih piščevih djela. U svojim ranijim djelima, Michel čitaocu stvara sliku vremena onako kako ga on proživljava, dok njegova djela iz kasnijeg perioda sežu i u neku bajkovitu prošlost. U djelu *Kopač blaga* se susrećemo sa tužnom pričom o čovjeku kojeg juri fantom i koji pravu sreću prepoznaje tek onda kada je za to već kasno. Svakako, općeprihvatljiv motiv kopača blaga se javlja u doslovnom i prenesenom značenju.

Robert Michel u svome djelu *Otmica Ajkune*, kojem je kao osnova poslužila južnoslavenska narodna pjesma, spaja kazivanje o vladarevoj kćeri Milici, koja, navodno, treba biti žrtvovana aždahi, ali je spašava Derviš Sari Saltuk i postaje njegova žena, sa onom južnoslavenskom sagom o vilama što zavode mlade momke potapajući ih u valovima. Sadržaj se sastoji od tri različite komponente: 1. saga o vladarevoj kćeri, 2. Mehmedov san, u kojem se vladareva kći preobraća u vilu, te 3. Mehmedova otmica Ajkune. Time što Ajkuna na kraju za Mehmeda postaje vila, zatvara se krug oko sage, sna i stvarnosti, u čijem središtu je vila, a Michel u njoj vidi personifikaciju erotske čežnje.

Preobraćenje mladog Erceglije-paše preko čedne djevojke, koja se pretvara da je mrtva kako bi se zaštitila od njegove strastvene pohote, je sadržaj djela *Najteža kušnja*. Kušnje kroz koje djevojka prolazi uglavnom podsjećaju na kušnje nevinosti iz kazivanja u srednjevjekovnim epovima. Pripovijetka ostavlja dojam preprijeva neke staromodne ljubavne pjesme, a može biti i da je čisto izmišljena.

U pripovijeci *Markov put do mladenke* srećemo se sa bajkovitim susretom dvoje mladih ljudi. Čoban Marko odgovara predodžbi u narodu o mladom junaku. Kao takav se on pojavljuje i djevojci Jeleni koja slijedi romantičarsku sklonost svoga naroda, a to je da sebi izmisli nekog junaka. Ustvari, to bi bila jedna ovdašnja, domicilna ljubavna pjesma koja je postala stvarnost.

17 Michel, Robert: *Halbmond über der Narenta*, Wien 1947, str. 369.

U djelu *Oko sokolovo* pred nama imamo predstavljenu ljubavnu orijentalnu priču koja je u isto vrijeme i slatka i kisela. Omer-paša kreće u rat. Svog sokola ostavlja kod svoje voljene. Pošto soko umire, voljena zna da je Omer-paša pao u boju.

Robert Michel nam u svom djelu *Dan osvete* pripovijeda o jednom djelu koje je sušta suprotnost od djela *Hercegovački čobani*. Ova novela zauzima posebno mjesto.

Prilikom usporedbe ova dva književna djela nudi nam se eklatantan primjer kao dokaz kakva je humana i umjetnička zrelost prodrila do književnika Roberta Michela u minulim godinama. Tematski oba ova djela imaju jednaku fundamentalnu zamisao: Predstaviti tragiku krševitog kraja naspram njenih žitelja. I u noveli *Dan osvete* nailazimo na uvod gdje se pripovjedač sam predstavlja, ali on u središte interesovanja ne stavlja međuodnos čovjeka i krajolika, već samu okolnost na čiju jedinstvenost i gnusnost književnik izričito ukazuje. Krajolik u svojoj tragičnoj izvrsnosti stvara odgovarajući okvir:

[...] i ne fali mi mnogo, da podlegnem kušnji, ovu pripovijetku izmjestiti u onu krševitu zemlju, [...] čiji čobani su mi već odavno poznati, u visoko gorje, koje spaja zelenu Bosnu sa kršovitom Hercegovinom, gdje mi je i nebo poznato, [...] jer, samo takvi južnjački ozareni, nepristupačni predjeli, udaljeni od gusto naseljenih mjesta, mogu iznjedrili tako golemu tragiku, i opet, samo takav jedan predio ljude čini, i pored duboke odanost Bogu, samom vragu, podložnim.¹⁸

Nasuprot dvojice dječaka-čobana u djelu *Hercegovački čobani* koje je zadesila ista sudbina zbog prirodne nepogode koja se sručila nad njihovim životima, u noveli *Dan osvete* imamo prikaz dva čovjeka koja svoju sudbina naposljetku uspijevaju dosegnuti, što opet nalikuje granici začudnog istrajavanja u odanosti prema njima samima, uprkos tome što su te sudbonosne okolnosti u njihovom slučaju mnogo strašnije i gorče u poređenju s onom dvojicom dječaka-čobana koji jednostavno zbog uzavrelosti njihove krvi nisu u stanju iskontrolisati se. Okolnost jedne jurističke pogreške koja dvojicu čobana smješta u četverogodišnju tamnicu zbog navodnog ubistva počinjenog nad njihovim prijateljem je suština radnje u ovoj noveli. Kada se nakon izvjesnog

18 Michel, Robert: *Halbmond über der Narenta*, Wien 1947, S. 196.

vremena onaj izgnani, zbog kojeg su ovi optuženi, kasnije opet pojavi, njima dvojici sviće dan osvete.

Ali, to ne biva na način kako je ponovo pronađeni to zamislio, već se navedena dvojica smatraju iskupljenim tek djelovanjem izvanljudske pravičnosti, zarad toliko mnogo ljudske nepravdnosti koju su morali otrpjeti, koja im je naposljetku, ipak, vratila njihovog prijatelja. Zapravo, taj užas ne leži samo u njima samima, kao na primjeru radnje u djelu *Hercegovački čobani*, već i izvan njih. Oni nisu alatke dešavanja prirodnih pojava, već ih sami savladavaju.

U djelu *Mostar*, koje je nastalo nakon prvih sedam ranih novela, Michel nastoji obuhvatiti karakter hercegovačkog glavnog grada i njegovog okruženja. On pripovijeda o onome što dotiče njegova budna čula: slika krševitog kraja sa karakterističnim rijekama, narode u njihovim šarenim nošnjama u onoj mjeri u kojoj su one vidljive za stranca. Historijske prošlosti zemlje književnik se letimično dotiče. Nešto opširniji su njegove zabilješke oko događaja zaposjedanja Mostara od strane austrougarskih vojnih trupa, pošto mu je taj dio kao oficiru svojstven. Cjelokupna slika grada predstavljena je u jednom zasebnom poglavlju, a isto je slučaj i sa sokacima, kućama, te džamijama i mezaristanima. Sve pobrojano je književniku uvijek privlačno zbog orijentalne romantike. Od mostarske ljepote krajolika tu su uglavnom dvije rijeke, neukrotiva Neretva i gipka Radobolja, čije tokove Michel slijedi kroz dva maestralna poglavlja. Međutim, njegovom srcu najbliži je Stari most u Mostaru kojeg Michel slavi kao najdragocjeniju znamenitost grada. Strancu koji žuri Michel savjetuje:

*[...] požuri do Starog mosta, pa sve dole, do ušća rijeke Radobolje, eh, odatle moraš baciti pogled prema visokom luku mosta [...]. A mora taj stranac da gleda i prizor slike, koja na dragocjen način uramljuje most. Tek onda može baciti pogled naniže, prema vodi. [...]*¹⁹

U knjizi *Putovanja po carskim zemljama* se, pored Hercegovine, spominje i Bosna. Iako u svom djelu *Mostar* Michel u objektivnom smislu predstavlja zbir onih utisaka koje je tu sakupljao tokom svog dvogodišnjeg garnizonskog života, tako isto *Putovanja po carskim zemljama* predstavljaju skice i zabilješke

¹⁹ Michel, Robert: *Mostar* (1908), str. 15.

kasnijih putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu te imaju notu više subjektivnog karaktera.

Tri poglavlja ove knjige i to: *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, *Ka jednoj staroj bosanskoj ćupriji* i *Na sarajevskom bazaru* čine literarni rezultat studijskog putovanja koje je Michel poduzeo sa švicarskim slikarom Maxom Buchererom.

Prvobitno je namjera ovog putovanja bila predstaviti karakteristične slike u toku jedne svakidašnjice muhamedanskih seljaka. Od ovog folklorno orijentiranog plana se odustalo u korist studije krajolika. Presudne su u tome bile ljepota i osobenost starih mostova u ovoj zemlji od kojih kao najljepše zdanje Michel izdvaja Stari most u Mostaru:

[...] *Ako želite govoriti o mnogim lijepim starim mostovima u Hercegovini, onda ne smijete početi kazivati a da prvo ne spomenete Stari most na Neretvi u Mostaru. Kako mi se čini, i kada bi bili nabrojani najljepši mostovi svijeta, opet bi ste morali započeti ni sa kojim drugim mostom već sa Starim mostom u Mostaru. [...]*²⁰

Michel je, još dok je pisao svoje rane novele, imao potrebu da kaže mnogo više o krajoliku nego je to bilo potrebno za ostvarenje čisto književnog zadatka. Tako u noveli *Žena u feredži*, u kojoj, kao ni u jednom drugom djelu, opisuje biće hercegovačkog glavnog grada Mostara, poimenice nailazimo na niz prikaza koja će Michel gotovo neizmijenjeno preuzeti u svom kasnijem djelu *Mostar*. Naprimjer, *Noćna slika Mostara*, *Sokaci i kuće*, *muslimanska groblja*. S druge strane, Michel uvrštava u svojim kasnijim djelima stilski posebno uspjele pasuse iz knjige *Mostar*, naprimjer, pasus u djelu *Voljeni glas*, gdje susrećemo i odlomak o muhamedanskim grobljima, doslovce preuzet iz djela *Mostar* i *Žena u feredži*. Robert Michel slično postupa i sa nekim karakterističnim scenama iz života i narodnih običaja. Glavni motiv bosanskohercegovačkog krajolika u Michelovom književnom stvaralaštvu jeste krš koji poput nekog ogromnog prirodnog simbola strši nad hercegovačkim glavnim gradom.

Hercegovački krš predstavlja blisku osnovu za novele: *S Podveležja*, *Hercegovački čobani* i *Dan osvete*, u kojima autor ljude i njihove sudbine gleda kroz prizmu prirodne povezanosti s tragikom ovog kraja.

20 Michel, Robert: *Putovanja po carskim zemljama*, Mostar 2014, str. 30.

Drugi veoma bitan motiv jeste grad Mostar čiju neobičnu ljepotu Michel prikazuje u *Žena u feredži*, koji se kao duhovno, kuturološko i političko središte oblasti uvijek nekako pojavljuje u njegovim novelama.

Osim Mostara, tu je još i mali gradić u kršu, Ljubuški, koji postaje u nekoliko navrata mjestom dešavanja radnje. Kao, naprimjer, u djelu *Natporučnik Neviny* istoimeni lik doživljava psihološki krah, a hrabri Sadik (u djelu *Mali kapetan*) izrasta iznad sebe i pravi junački podvig.

Zaključak

Robert Michel je kao oficir austrijske vojske došao na teritorij Bosne i Hercegovine. Zbog toga njegove doživljaje u ranim književnim djelima uvijek treba posmatrati i iz perspektive njegove vojne službe. Jer, u to vrijeme veza između dvije profesije, one oficirske i književne, bila je, zapravo, veoma bliska. Međutim, Michel je svoj književni rad smatrao isuviše ozbiljnim da bi pisao vojničke pripovijetke, kao što su to činili neki drugi autori. Stoga su njegovi prvi radovi, prve pripovijetke iz Bosne i Hercegovine s kojima on stupa pred publiku kao oficir, lišene svake primjese ovakve vrste. Kasnije, pošto se već i donekle naziralo razdvajanje ove dvije profesije, oficir je morao ustuknuti pred piscem. Prvi svjetski rat je prekinuo ovaj proces na nekolike godine, no, urušavanje Monarhije je to okončalo i naposljetku je pisac odnio pobjedu. Oficirsko držanje stare, čuvene armije je oplemenilo njegovu književnost do današnjih dana. U ondašnje vrijeme vrednovalo se otkriće neke nove zemlje. Michel je bio daleko od toga da stvara djela tipa dnevnih izvještaja, da pravi propagandu ili da kolorit neke strane zemlje posmatra kao senzacionalni dodatak.

Zemlju Bosnu i Hercegovinu Robert Michel je promatrao očima književnika i volio je kao svoju domovinu. Toliko mu je srcu prirasla ova zemlja da on o sebi može reći:

[...] i kada bi me zaspalog izdaleka doveli u ove krajeve, i kada bi me prilikom buđenja pitali, u kojoj sam zemlji? Sa sigurnošću bi odgovorio, još prije nego li i razgledam na sve strane svijeta, ovo samo može biti Bosna.²¹

21 Michel, Robert: *Putovanja po carskim zemljama*, Mostar 2014, str. 118.

"ON THE BEAUTY AND PECULIARITY OF THE COUNTRY" - BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE WORKS OF ROBERT MICHEL

SUMMARY

The subject of this paper is aimed at representation of Michel's work which put in focus the "Southern Slavic/Bosnian (further in the text *Bosnian*) area which will be further investigated in this paper. Besides the time period of the works in question, this paper will offer a chronological review of Michel's literary works with the focal point in Bosnian matter. These Michel's works deal with the topic of Bosnia and Herzegovina, its population, cultural features and millennial tradition. Besides everything mentioned above, the paper will also show on the difference between the writer's early and late works with the short schematic representation of their contents in order for the reader of this paper to understand the review better.

Key words: Robert Michel, Bosnia and Herzegovina, German language, Mostar, Travelling through the Empire's land, Crescent over Neretva

Literatura:

- Concetti, Riccardo: Von Feen und Schatzgräbern: O filmskim pokušajima Roberta Michela. U: *Stifter-Jahrbuch* 22, 2008.
- Michel, Robert: Moj prvi film. U: *Neue Freie Presse*, 2.5.1920.
- Michel, Robert: Aus eigener Werkstatt. U: *Stifter Jahrbuch* 29, 2015.
- Michel, Robert: *Fahrten in den Reichslanden*, Wien und Leipzig 1912.
- Michel, Robert: *Putovanja po carskim zemljama*, Mostar 2014.
- Michel, Robert: *Mostar* (1908)
- Michel, Robert: *Halbmond über der Narenta*, Wien, 1947.
- Michel, Robert: *Polumjesec nad Neretvom*, Mostar, 2013.
- Örtner Johanna: *Robert Michel, ein österreichischer Dichteroffizier. Leben und Werk*. Masch. Diss. Wien 1945.
- Smolle, Dr. Leo: Robert Michel. U: *Wiener Mitteilungen* 31, 1919.
- Volke, Werner: *Auf der Südostbastion unseres Reiches*. U: *Hofmannsthal Blätter* 15. Frankfurt/M., 1976.

